

De vrijheidsillusie

Simon Knepper en Frank van den Bosch (red.)

De vrijheidsillusie

Essays van Ger Groot, Alicja Gescinska,
Désanne van Brederode, Christiaan Weijs,
Nelleke Noordervliet, Christien Brinkgreve,
Albert Jan Kruiter, James Kennedy, Herman Vuijsje,
Hans Achterhuis, Max Pam, René Cuperus,
Stevo Akkerman, Jos de Mul, Trudy Dehue,
Welmoed Vlieger, Joep Dohmen

Boom

Vormgeving omslag Bart van den Tooren

Omslagillustratie depositphotos/olly 18

Vormgeving binnenwerk Steven Boland

© 2018 de auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789024407637

NUR 730

www.boomgeschiedenis.nl

www.bua.nl

Inhoud

Simon Knepper en Frank van den Bosch <i>Vooraf</i>	7
Ger Groot <i>Geleide vrijheid op het pad der deugd</i>	11
Alicja Gescinska <i>Huiswaarts zonder speelpoppen</i>	21
Désanne van Brederode <i>Het verlangen om helder waar te nemen</i>	31
Christiaan Weijts <i>De lonkende kolenkachel</i>	41
Nelleke Noordervliet <i>Truc met het doorgezaagde weesmeisje</i>	51
Christien Brinkgreve <i>Onder het regime van maat en getal</i>	61
Albert Jan Kruijter <i>Het verdriet van Alexis de Tocqueville</i>	69
James Kennedy <i>Hoe jezelf te ontstijgen</i>	79

Herman Vuijsje	
<i>De hunkering van oom Bram</i>	87
Hans Achterhuis	
<i>Erich Fromm en de verleiding van het populisme</i>	97
Max Pam	
<i>De zege van Alpha Go Zero</i>	107
René Cuperus	
<i>Liever geen do-it-yourself society</i>	117
Stevo Akkerman	
<i>Voortaan ging het nergens meer over</i>	127
Jos de Mul	
<i>Antigone op de intensive care</i>	137
Trudy Dehue	
<i>De paradox van de verplichte vrijheid</i>	147
Welmoed Vlieger	
<i>Tegen de stroom in</i>	159
Joep Dohmen	
<i>Vrij worden als handwerk</i>	169
Ger Groot	
<i>Leve de kloof tussen politiek en burger</i>	179
<i>Over de auteurs</i>	187

SIMON KNEPPER EN FRANK VAN DEN BOSCH

Vooraf

‘De mensen bepalen de kleur van je das / De vorm van je hoed en de snit van je jas / En van je leven’, schamperde tekstdichter Dirk Witte in 1917. De populariteit van Wittes ‘Mens, durf te leven!’ kon niet verhinderen dat het bestaan van de gemiddelde Nederlander ook in de vijf decennia daarna nog doortrokken bleef van strikte gemeenschapsnormen, tradities en een diep ontzag voor kerkelijke en wereldlijke autoriteiten.

Voor een individuele levensloop bestond tot halverwege de vorige eeuw weinig ruimte. Sekse en gezondheidstoestand, in combinatie met milieu en het beroep van de vader, waren trefzekere voorspellers van het leven dat zich voor een nieuwgeborene zou ontvouwen. De zoon van een ambachtsman doorliep zijn leerjaren, deed zijn meesterproef, trouwde en ging met een beetje geluk aan de slag in zijn eigen bedrijf. Dochters bezochten de lagere school en kregen vervolgens een ‘dienstje’, of als ze nog even mochten doorleren een gediensig be-

roep, dat ze na hun huwelijk gewillig opgaven om zich aan het moederschap te wijden.

De eerste scheurtjes in het bolwerk van overgeleverde orde en regelmaat vertoonden zich in de jaren vijftig, toen arbeidersjongeren zich opeens tot nozems ontpopten, de Leidsepleinjeugd het existentialisme ontdekte en een nieuwe lichtung van dichters en beeldend kunstenaars de strijdbijl opnam tegen de traditionele vormtaal.

Maar pas in het daaropvolgende decennium werd de macht van conventie en autoriteit echt aan het wankelen gebracht. ‘Geen enkel land, mogelijk met uitzondering van Italië, veranderde in de jaren zestig meer dan Nederland’, schrijft James Kennedy in *Nieuw Babylon in aanbouw*. Nergens anders verloren de kerken en christelijke partijen zo snel hun greep op de samenleving, nergens lieten de autoriteiten zich hun robuuste gezag zo gemakkelijk afsnoepen. De pil zorgde voor seksuele bevrijding, de snel toenemende welvaart voor materiële armslag. Een genereus beurzenstelsel ontsloot de Nederlandse universiteiten ook voor arbeiderskinderen. Samenwonen was niet langer voorbehouden aan gehuwden, de tweede feministische golf gaf vrouwen van lieverlee gelijke rechten en een groeiend aantal homo’s waagde de hachelijke stap uit de kast.

Op de toen veroverde vrijheid bouwen we in de eerste helft van de eenentwintigste eeuw nog steeds voort. Nooit eerder, kunnen we met een gerust hart zeggen, had een generatie zoveel mogelijkheden om het leven naar eigen inzicht vorm te geven. Nooit eerder waren individuen zo weinig afhankelijk van groepsnormen en conventies, van ouders en gezagsdragers. Hoewel?

De filosoof Jeremy Bentham bedacht in de achttiende eeuw het ‘panopticum’: een gebouw dat bestaat uit een bewakingstoren omgeven door op elkaar gestapelde ringen van cellen. Dankzij een ingenieus gebruik van glas weten de celbewoners niet wanneer ze vanuit de toren in de gaten worden gehouden. Dat motiveert ze om zich voortdurend te gedragen alsóf ze bekeken worden.

Amper zes jaar na de *roaring sixties* beschreef Michel Foucault, met een elegante buiging naar Bentham, de samenleving die hij om zich heen zag als een ‘superpanopticum’. In zijn ogen had *big brother* geruisloos voet aan de grond gekregen. Vrijer dan ooit? Foucault ontwaarde een sociale orde waarin aanhoudend wordt gecontroleerd, geregistreerd en dus gedisciplineerd. We zijn gevangen zonder het te beseffen, meende hij: blind voor de normen die bepaald hebben en nog steeds bepalen wie we zijn.

Sinds de digitale revolutie lijkt de metafoor van een superpanopticum alleen maar toepasselijker geworden. Via Facebook, Twitter, Instagram en LinkedIn spiegelen we ons voortdurend aan elkaar. Vrienden en bekenden laten op die media zien hoe interessant en succesvol ze zijn, en wie zijn eigen wapenfeiten onvermeld laat is per definitie een *loser*. Vrijheid? Autonomie? In een gedigitaliseerde samenleving is het oordeel van de meekijkers cruciaal.

Goed, misschien zijn de keuzemogelijkheden in onze dagen groter dan ooit. Maar veel van die mogelijkheden zijn bij nadere beschouwing zorgvuldig voorgeselecteerd op basis van politieke of commerciële belangen. Je hoeft alleen maar te denken aan de talloze internetgebruikers die de wereld bekijken via gepersonaliseer-

de pagina's, waarop alle nieuwsberichten door de filter zijn gegaan van hun 'persoonlijke interesse'. Daar komt bij: meer keuzemogelijkheden betekent niet automatisch meer vrijheid. De talrijke mogelijkheden leggen ook nieuwe beperkingen op, bijvoorbeeld door alle tijd die we eraan kwijt zijn om ze tegen elkaar af te wegen. Níét kiezen is bovendien vaak geen optie, zelfs niet wanneer de verschillende alternatieven welbeschouwd alleen door experts op waarde te schatten zijn.

Wie goed om zich heen kijkt, heeft kortom alle reden om te twijfelen aan onze uitverkoren positie ten opzichte van eerdere generaties. Is die veelbezongen, zwaar-bevochten persoonlijke vrijheid van ons ongemerkt in rook opgegaan? Hoe vrij zijn we echt?

Beide vragen legde de redactie van *AMC Magazine* voor aan schrijvers en wetenschappers van uiteenlopende snit. Zo ontstond de essayserie *De vrijheidsillusie*, die dankzij de goede zorgen van Irene van Elzakker voorbeeldig in het AMC-tijdschrift verscheen en nu gebundeld het licht ziet. Filosoof en publicist Ger Groot nam niet alleen de eerste en de laatste beschouwing voor zijn rekening, maar deed ook waardevolle suggesties voor subthema's. Dank daarvoor, Ger.

Noch *De vrijheidsillusie*, noch alle vorige essayseries in het blad zouden van de grond zijn gekomen zonder het onverwoestbare enthousiasme van Johan Kortenaar, voormalig hoofd communicatie van het AMC en een dierbare vriend, die begin 2018 overleed. Aan hem dragen we deze bundel op.

GER GROOT

Geleide vrijheid op het pad der deugd

In zijn meest recente boek *Het seculiere experiment* constateert de socioloog Hans Boutellier dat de ontkerkelijking die sinds de jaren zestig heeft toegeslagen niet tot een maatschappelijke chaos heeft geleid. ‘Als er niemand meer in God gelooft, dan wordt het een zootje, jongen’, had zijn vader hem ooit gewaarschuwd. Anders gezegd: als niets de vrijheid van de mensen meer in toom zou houden, zou de samenleving onherroepelijk ontsporen.

Vijftig jaar later kan Boutellier zijn vader geruststellen. Niet alleen de religie is verdwenen, ook op allerlei andere manieren zijn mensen veel vrijer geworden dan ooit voor mogelijk was gehouden. Maar, zo concludeert hij, ‘het is geen zootje geworden’. Mensen blijken een stuk volwassener dan doemdenkers steeds weer voorspellen, ook al knellen de banden die hen – al dan niet op religieuze gronden – in toom hielden veel minder dan voorheen. Mensen zijn individuen geworden die slechts jegens zichzelf verantwoording af hoeven te leg-

gen en ze hebben de vrijheid gekregen hun leven zo in te richten als ze willen. Taboes zijn verdwenen, barrières geslecht, verboden opgeheven. En alles gaat goed.

Of is die vrijheid maar schijn? De controle die ons in toom houdt is misschien veel sterker dan we willen toegeven of zelfs beseffen. Misschien omdat zij niet zo duidelijk zichtbaar is. Misschien omdat we er van harte mee instemmen. Misschien omdat wij het zélf zijn die haar uitoefenen, die anderen om ons heen voortdurend de maat nemen en zo nodig met zachte of harde dwang in de goede richting duwen.

Van hoeveel taboes we ook verlost mogen zijn, er zijn er bijna evenveel voor in de plaats gekomen. Was homoseksualiteit nog geen vijftig jaar geleden in het Westen nauwelijks bespreekbaar, inmiddels is zelfs de minste uiting van afkerigheid daartegen aanleiding tot correctionele oproepen tot ‘tolerantie’, zo niet een rechtsgeding. Moest oud-rechts niets weten van de gelijkgeslachtelijke liefde, voor nieuw-rechts is ze de ideale stok geworden om anderen mee te slaan – vooral moslims, jegens wier onverdraagzaamheid geen enkele tolerantie mag worden getoond.

Alles lijkt veranderd en toch is het patroon hetzelfde gebleven. Wat vroeger maatschappelijk conformisme was, verkoopt zich nu als vrijheid – maar is uiteindelijk gedrenkt in datzelfde conformisme. De oude vrijster die vanachter de vitragegordijnen iedereen in de gaten hield en bij afwijkend gedrag een heel circuit van achterklap in beweging bracht, is veranderd in de twitteraar die zijn gekwetste gemoed met één muisklik omzet in een volksgericht op de sociale media.

Er is dan ook een vreemde paradox ontstaan rond de vrijheid van meningsuiting waarop vandaag de dag te pas en te onpas een beroep wordt gedaan. Aan de ene kant wordt dat recht – ooit bedoeld tegen censuur vooraf door de staat – opgeëist voor iedere bewering, ja zelfs iedere oerkreet in het sociale verkeer. Ayaan Hirsi Ali zag er een rechtvaardiging in van het ‘recht’ op belediging, hooligans achten het een vrijbrief om openbare vergaderingen te verstoren en anderen hun spreekrecht te ontnemen, columnisten een excuus om hun medeburgers zo wreed mogelijk te grieven.

Aan de andere kant is er over het sociale verkeer een grauwsliuer neergedaald van eufemismen, omfloerst taalgebruik en ontwijkingswoorden, die iedere rimpeling in de verbale communicatie moet voorkomen. Woorden als ‘indiaan’, ‘allochtoon’, ‘invalide’ en zelfs ‘autist’ zijn onwenselijk verklaard omdat ze de betreffende individuen om deze of gene reden onaangenaam zouden kunnen zijn. Spreken over ‘negers’ en zelfs ‘joden’ is riskant geworden, een ‘mietje’ laat niemand zich meer noemen. Waar het toch gebeurt dreigen fikse sociale sancties, een politiek schervengericht en eventueel zelfs ontslag uit de dienstbetrekking.

Zo hoog zal het in de meeste gevallen niet oplopen, maar de paradox is er niet minder om. Terwijl de burger in het publieke debat geacht wordt tegen een stootje te kunnen omdat democratie nu eenmaal ‘van au’ gaat, wordt hij tegelijk verleid tot een overgevoeligheid waarin hij zelfs in de meest onschuldige situaties ‘au’ leert zeggen. In beide gevallen wordt de ander het zwijgen opgelegd, en wordt de sociale basisregel om rekening te

houden met diens sensibiteit en intenties weggestreept tegen de eigen onbegrensde aanspraken. Eindeloos beledigingsrecht staat tegenover even eindeloos ergernisrecht. Van twee kanten bedreigd, blijft er van het vrije en onbevangen spreken op den duur weinig over.

Berucht is het lot van de Amerikaanse *executive* Justine Sacco, die bij het instappen van haar vliegtuig naar Kaapstad een flauw grapje twitterde over Afrika en aids. Bij aankomst was ze het middelpunt van een twitterstorm geworden en had haar werkgever haar resoluut aan de deur gezet. Op kleinere schaal was een Nederlands echtpaar dat een hulp in de huishouding zocht al vóór het Twitkertijdperk iets dergelijks overkomen. ‘Niet zwart’ hadden ze in de advertentie gezet – en de hatemail stroomde binnen. Hun haastige toelichting dat ze alleen maar niet ‘zwart’ hadden willen betalen kon daaraan niets meer veranderen.

Ironisch was dat vooral omdat hun gewraakte woorden geen weerspanning uitdrukten maar juist een verkeerd begrepen deugdzaamheid. Het waakzaam oog waardoor de burger vandaag de dag bijna voortdurend wordt bespied, beroept zich immers zelf vrijwel steeds op diezelfde deugdzaamheid. Wie afwijkt van wat fatsoenlijk wordt gevonden, krijgt het hard te verduren. Daarbij kan het gaan om woordgebruik dat niet langer als oorbaar geldt, maar ook ongewenste politieke keuzen kunnen leiden tot een intimiderende mediastorm. Wie het na de komst van tienduizenden Syriërs in Nederland waagde te pleiten voor een ruimhartig asielbeleid, kon rekenen op verbale en soms fysieke aanvallen die elke meningsvrijheid smoorden en soms weinig verschilden van terreur.

Bijna sluipenderwijs is deze volkscensuur zich gaan uitbreiden naar gewoonten en gedrag. Wie geen genade vindt in de ogen van de gemeenschap, krijgt te maken met soms subtiele, soms harde uitsluiting. Vrijgekomen pedofielen kunnen ervan meepraten, maar ook op minder agressieve wijze kunnen zondaars zich geprest zien tot het kiezen van het juiste pad. Ergens in de jaren tachtig of negentig moet het antirookbeleid zijn omgeslagen van ontradende voorlichting in actieve verstoting, *naming and shaming*. Verstokte sigaretverslaafden werden in openbare gelegenheden en bedrijven verbannen naar ‘rookhokken’ of de straat, waar hun smerige gewoonte, voor ieder zichtbaar, nog nét werd getolereerd – maar niet zonder hoofdschudden en afkeurend getut-tut.

Parallel daaraan zijn laakbare of schadelijke consumptiegoederen voorzien van almaar meer afschrikkende waarschuwingen en nam de maatschappelijke tolerantie daartegenover af. Daarvoor zijn vaak goede redenen aan te voeren, maar de persoonlijke vrijheid vaart er slecht bij. Dat iemands laakbare gewoonten geen schade mogen berokkenen aan anderen (‘sociaal’ roken, zwangere vrouwen met een slok op) is zeer wel te verdedigen. Maar paradoxaal is het wel dat het vrije en moderne individu aan de ene kant ten aanzien van zijn eigen leven alleen aan zichzelf verantwoording heet schuldig te zijn, en anderzijds almaar kritischer wordt aangesproken op gedrag dat ten koste gaat van datzelfde eigen welzijn.

De Russisch-Britse filosoof Isaiah Berlin maakte onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid. De eerste vinden we vooral in de liberale mensopvatting die ie-

mand zo veel mogelijk wil vrijwaren van dwang van buitenaf. De tweede in politieke en morele systemen die mensen willen opvoeden tot ‘ware’ vrijheid, en die ze verlossen van denkbeelden en gewoonten waardoor ze – veelal onbewust – gevangen worden gehouden.

Negatieve vrijheid gaat ervan uit dat ieder mens voor zichzelf moet uitmaken wat het beste voor hem is. Positieve vrijheid dat er voor dat welzijn objectieve criteria bestaan en dat ieder mens daartoe moet worden opgevoed.

Die laatste heeft in de loop van de twintigste eeuw een slechte naam gekregen, naarmate staten en ideologische systemen hun burgers steeds meer dwongen in een totalitair keurslijf. Maar de overwinning van het liberalisme na de val van de Berlijnse Muur in 1989 heeft aan deze geleide politiek van ‘positieve vrijheid’ geen einde gemaakt. Misschien wel integendeel. Terwijl communisme en fascisme de ‘vrije mens’ nog van hogerhand trachtten vorm te geven, is onder het liberalisme de disciplinerende dwang meer en meer een kwestie van de samenleving zelf geworden. Verzet en eigenzinnigheid werden daarmee alleen maar moeilijker. De staat was althans nog een duidelijk identificeerbare tegenstander; de samenleving is dat veel minder, want we zijn het zelf.

Goede bedoelingen en beknutting van de vrijheid gaan daarom nogal eens hand in hand. Dat roken de gezondheid niet bevordert, mag bekend worden verondersteld. Maar die wetenschap leidt slechts tot op zekere hoogte tot een afname van het tabaksgebruik. Tot een radicaal verbod daarop heeft de wetgever tot nu toe nog nergens besloten. Het middel zou weleens erger kunnen zijn dan de kwaal en de traditionele vrijheden

bruuskeert men liever niet zo snel. Intussen vindt de gedachte dat rokers voor hun ziektekostenverzekering een hogere premie zouden moeten betalen in de samenleving steeds meer bijval. Niet-rokers zouden niet moeten opdraaien voor de extra verslavingskosten, zo vindt een groot deel van de bevolking, en tegelijk vormt zo'n hoger tarief misschien een extra barrière tegen de verfoeide gewoonte.

Wat geldt voor roken, geldt voor veel gevaarlijke of ongezonde hebbelijkheden. Zachte maar duidelijk voelbare drang moet de boosdoener afhelpen van het 'misbruik' van zijn vrijheid. Om economische en sociale redenen, maar in niet mindere mate om zijn eigen leven op een hoger plan te tillen.

Ook de overheid betoont zich steeds gretiger in de toepassing van deze moraliserende vorm van vrijheidsbeknotting. Seks met kinderen is een misdaad; de kinderporno-industrie maakt talloze slachtoffers en wordt dus terecht bestreden. Maar wanneer een pedofiel zijn lusten bevredigt met beelden die louter door een computer zijn gegenereerd, zijn die schadelijke effecten niet in het spel. Toch heeft de wetgever besloten ook in dat geval de private vrijheid van de pedofiele burger en diens lustfantasie te beteugelen. Kunstmatig vervaardigd pedofiel beeldmateriaal is in Nederland inmiddels verboden.

Zo is het uiteindelijk toch weer de staat die de vrijheid van de burger het meest effectief beknot – en hij gaat daarin verder dan ooit. Het onderscheid tussen de publieke ruimte en wat iemand achter zijn eigen voordeur doet, wordt steeds vager en ook in die laatste grijpt de

overheid onbekommerd in. Met de beste bedoelingen, uiteraard. Graag maakt hij het feministische motto dat het persoonlijke politiek is tot het zijne. Intussen wordt de ruimte waarin de burger zijn eigen vrijheid op zijn eigen wijze mag beleven steeds enger. Met groot moreel elan zwicht de staat voor de verleiding de burger tot in diens denken en voelen toe te surveilleren en te disciplineren.

Technische middelen bieden daartoe inmiddels mogelijkheden die tot voor kort nog fantasie leken. Niet alleen leren computers het gedrag van mensen in de openbare ruimte te analyseren en interpreteren, en is toezicht daardoor op een bijna onbegrensde schaal mogelijk geworden. Ook de observatie van mensen in hun persoonlijk leven en zelfs in hun denk- en gemoedsbewegingen wordt technisch verfijnd in dezelfde mate als waarin ze juridisch wordt toegestaan.

Soms is een eenvoudige smartphone daarvoor voldoende. Wat mensen zeggen en doen in de beslotenheid van hun privéleven staat met een paar muisklikken op het net. De private ruimte van huis, haard en vrije tijd, van oudsher dé plaats om het sociale masker af te leggen en de beknelling van het publieke en beroepsleven te ontspannen, kan zich ieder moment blijken te hebben ontpopt tot een peepshow waarin Jan en alleman met de meest uiteenlopende oogmerken binnen gluurt. Vaak hoeft daar niet eens kwade opzet van anderen aan te pas te komen. We zijn zelf maar al te graag bereid ons hebben en houden via internet tentoon te stellen aan wie het maar zien of horen wil.

Hoe wij leven, wat wij zeggen, waarover wij ons druk maken, wat wij lekker vinden op zo ongeveer elk

gebied van het leven, en wat wij vinden van de politiek, het weer, onze burens, schattige poesjes, asielzoekers of de ijskap: via Twitter, Facebook en andere media bieden we het de mensheid gretig als spektakel aan. Via de mobiele telefoon kunnen we op elk gewenst moment nagaan waar onze kinderen zich ophouden, om over het doen en laten van onze geliefden maar te zwijgen.

Of de surveillancesamenleving nu door de staat of door de burger zelf in het leven wordt geroepen, volgens sommige filosofen is ze al lang een werkelijkheid. De Italiaanse denker Giorgio Agamben vergeleek haar met een concentratiekamp. De filosoof-historicus Michel Foucault nam het 19de-eeuwse panopticum tot model: de gevangenis waarin de gedetineerden vanuit een centraal punt onophoudelijk ‘tegen het licht’ gehouden worden – met hun eigen ‘genezing’ als humanistisch oogmerk.

Zo dramatisch is de situatie nog niet, al gaat de ontwikkeling snel en betonen de burgers zich veelal verrassend bereidwillig. De Amerikaanse bevolking, die als geen ander prat gaat op haar vrijheden, bleek zich na de aanslagen van 11 september 2001 moeiteloos te schikken in een draconische wetgeving die veiligheid beloofde in ruil voor verregaande surveillance en opschorting van burgerlijke rechten.

Ook elders in de westerse wereld liggen weinig mensen wakker van de verzameling en opslag van persoonlijke gegevens, soms van zeer intieme aard. Integendeel: bezwaren daartegen stuiten op argwaan van wie onbekommerd ‘niets te verbergen hebben’ en in dergelijke protesten van anderen al snel een halve schuldbeken-

tenis zien. Ook zij zeggen in hoge mate gehecht te zijn aan hun vrijheid en de moderne beschaving daarvoor op hun knieën te danken. Maar zonder toezicht wordt het, zo vrezen ook zij, ‘een zootje’.

God heeft daar weinig meer mee van doen. De staat en de samenleving nemen diens disciplinerende en beknottende rol met graagte over – en de burger gelooft grif in het heil dat hem voor zijn onderwerping wordt beloofd. ‘Vrij’ mag hij zich nog altijd noemen, zolang hij zich maar schikt – en blootgeeft aan de macht die hem, goedschiks of kwaadschiks, geleidt op zijn deugd-zame pad.